

LES RELACIONS DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS AMB LA FRANJA

Les relacions de l'Institut d'Estudis Catalans amb la Franja no poden ser unes relacions polítiques, perquè ni la Franja té entitat política ni l'Institut és més que una entitat cultural. Només poden ser culturals. Poden ser, també, institucionals, i el fet que aquestes Jornades tinguin lloc a Calaceit, a la seu de la Fundació Noesis, és indicatiu de les excel·lents relacions entre les dues institucions.

Tanmateix, la tasca de l'IEC, creat el 18 de juny de 1907 –ara fa noranta anys–, és la superior investigació cultural i aquesta tasca es desenvolupa en dues línies: d'una banda, l'estricta recerca a la Franja o en terres que concerneixen, en tot o en part, la Franja; de l'altra, la publicació dels resultats de les recerques, siguin promogudes per la nostra institució o no ho siguin. Allò que és clar és que l'interès científic de l'Institut ha abraçat ja des dels seus orígens i per estatut, però també per voluntat dels seus membres, tot el domini lingüístic català i, doncs, també les terres de la Franja. I des del primer volum de l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, publicat el 1907, l'interès per la recerca i la publicació d'estudis sobre aquest tema ofereix una àmplia gamma.

Si inicialment la temàtica de l'Institut es referia a temes històrics i arqueològics, a partir de la seva ampliació del 14 de febrer de 1911 s'eixampla amb la creació, al costat de la Secció Històrico-Arqueològica, de les seccions Filològica i de Ciències, i el 1968, amb la de Filosofia i Ciències Socials. Passada la maltempada de la dictadura franquista, el Reial decret 3118/1976 atorgà «reconeixement oficial a l'Institut d'Estudis Catalans com a corporació acadèmica, científica i cultural [...], l'àmbit d'actuació de la qual s'estendrà a les terres de llengua i cultura catalanes.» El 25 d'abril de 1988 són aprovats uns nous Estatuts en virtut dels quals la Secció de Ciències es divideix en Secció de Ciències i Tecnologia i Secció de Ciències Biològiques. Al costat de les cinc seccions actuals, han estat creades, al llarg de la seva

història, una trentena de societats filials, que van de la Societat Catalana de Biologia, la més antiga (1912), fins a la Societat Catalana d'Estudis Hebraics (1995).

La gran amplitud de temes que són objecte de recerca a les diverses seccions fa que sigui impossible d'enumerar ací tots els treballs que fan referència a la Franja. Entre les obres de temes científics em limitaré a mencionar algunes publicacions: la *Flora de Catalunya*, de Joan Cadevall (sis volums, 1913-1937), la *Fauna de Catalunya*, dirigida per J. M. Bofill i Pichot (deu volums, entre 1914 i 1934), els nombrosos treballs de botànica, de zoologia, de geologia, d'hidrologia, apareguts en el centenar de volums dels «Arxius de la Secció de Ciències» —a títol d'exemple citaré *Els noms catalans dels bolets*, de Francesc Masclans (vol. LIV, 1975), *l'Estudi climàtic i balanç hídric de la conca de la Noguera Ribagorçana*, de Josep A. Plana i Castellví (vol. LXXIX, 1977) o *Una taula dels temps geològics*, d'Oriol Riba i Salvador Reguant (vol. LXXXI, 1986)— o bé obres de cooperació internacional com la *Cartografia de briòfits*, de la qual l'IEC publica la part de la península Ibèrica i les illes Balears, Canàries, Açores i Madeira, sota la direcció de Creu Casas i amb diversos col·laboradors. Entre les més de mil cinc-cents publicacions de l'IEC, n'hi ha força d'altres que d'una manera o d'una altra tenen interès, directe o indirecte, per a les comarques de la Franja. Tanmateix, hi ha dos camps que caldria analitzar més detingudament: l'arqueologia i la lingüística.

Des d'un bell començament, quan només s'ocupava d'història i d'arqueologia, l'IEC es va interessar per les terres de la Franja i, en especial, per les del Matarranya. Així, des del 30 d'agost fins al 14 de setembre de 1907, una comissió formada per J. Puig i Cadadalch, Guillem M. de Brocà, Josep Gudiol i Josep Goday porta a terme una missió arqueològicourídica que estableix contactes i programes d'estudi des de la Vall d'Aran a l'Ebre, entre la Noguera Pallaresa i el Cinca, i inicia una relació duradora a Calaceit amb el prehistoriador Joan Cabré. La primera publicació de l'IEC, *l'Anuari del 1907*, ja ofereix un informe sobre les excavacions d'estacions ibèriques titulat «Excavacions a Calaceit» (p. 469). Aleshores s'inicia una tasca que s'expandirà amb la creació del Servei d'Arqueologia, dirigit per P. Bosch i Gimpera, que farà familiars a tots els estudiosos del món noms de Calaceit com el tossal de Sant Antoni, les Ombries, el tossal Redó, la vall de la Cabrera, el Villalong, la Clota, les Ferreres, la font de n'Oró, la vall Trobada, etc. I no solament de Calaceit, també de Massalió (les Escodines, el Piuró del Barranc Fondo, Sant Cristòfol, el mas de Magdalenes), de Cretes (els Castellans), de la Vall del Tormo (la torre Cremada), de Caseres, a la dreta de l'Algars (torre Alta, la Gessera), etc. Els voluminosos anuals de l'Institut, des del 1907 (vol. I) fins al 1931 (vol. VIII, darrer publicat), són plens de reports sobre la febril activitat excavadora de Bosch i Gimpera, de Llorenç Pérez Temprado, de J. de C. Serra i Ràfols, de T. de Aranzadi, etc. i d'articles com el de Josep Pijoan sobre «La ceràmica ibèrica d'Aragó» (AIEC, vol. II, 1908). Però, més important encara que l'extensió de les excavacions i el volum de

les troballes, és la identificació d'aquesta zona com un centre cultural que dona lloc a una ceràmica original diferent de la que es desenvolupa a les altres estacions ibèriques més al sud i que constitueix un punt de referència per als estudis posteriors i no solament per als de l'IEC.

L'interès de l'Institut abraça –ja ho hem dit– totes les terres de llengua catalana, però, durant la primera meitat del segle el Matarranya constitueix una de les zones preferents en la recerca arqueològica des de l'edat dels metalls al període romà, passant per l'estudi del món ibèric. La figura internacional de Pere Bosch i Gimpera n'és molt representativa, però no podem oblidar l'atenció que J. Puig i Cadafalch, Antoni de Falguera i Josep Goday dediquen a monuments significatius com el sepulcre en forma de temple de Lucius Emilius Lupus, que es troba a Favara i és dels més ben conservats del seu tipus.

La guerra del 1936-1939 i el seu desenllaç inicien un període negre, no solament per a l'IEC, sinó també per a la cultura catalana en general. El Servei d'Arqueologia i la Biblioteca de Catalunya són absorbits per la Diputació de Barcelona franquista. Aquell brillant període cultural anterior a la guerra té una interrupció. Les relacions de l'Institut amb la Franja i amb moltes altres zones del domini lingüístic català en patiran les conseqüències.

Les activitats de l'IEC no es limitaven a l'arqueologia. El 1911, amb la creació de dues noves seccions, sobretot amb la formació de la Secció Filològica, un nou motiu de relació entre l'Institut i les terres de la Franja dona lloc a relacions estretes. La llengua era i és un aspecte de la cultura que ens és comuna. I la tasca de l'IEC a establir-ne la normativa ha repercutit arreu: també, doncs, a la Franja.

Les *Normes ortogràfiques* de l'IEC, del 1913; el *Diccionari ortogràfic*, publicat el 1917 sota la direcció de Pompeu Fabra; la *Gramàtica catalana*, del 1918, i el *Diccionari general de la llengua catalana*, del 1932, elaborats per l'il·lustre president de la Secció n'han estat fites importants.

Avui, «tenir cura de l'estudi de la llengua, establir-ne la normativa i vetllar perquè el seu procés normalitzador sigui coherent arreu del seu àmbit lingüístic» són finalitats que estableix l'article 2 dels Estatuts de l'Institut. Les propostes per a un estàndard oral (1990: fonètica; 1992: morfologia) i la publicació del diccionari normatiu (1995) són etapes en aquesta tasca. També són significatives les formes normatives dels noms de lloc, entre les quals hi ha les de la Franja, aprovades el 15 de desembre de 1995.

Al costat de l'obra normativa, la Secció Filològica de l'Institut ha desenvolupat estudis científics sobre la llengua catalana. Presidida primer pel canonge mallorquí Antoni M. Alcover i després per Pompeu Fabra, la Secció va estimular estudis dialectals sobre la Franja, al costat dels d'altres territoris de la llengua. En aquest sentit, la «Biblioteca Filològica» i el *Butlletí de Dialectologia Catalana* són significatius de la feina feta els quatre primers decennis del segle. El volum IV de la «Biblioteca Filològica» consisteix en el treball de mossèn Antoni Grieria *La frontera catalano-aragonesa*:

Estudi geogràfico-lingüístic (1914) i els volums VI i IX, sota el títol genèric d'*Estudis romànics*, contenen treballs que interessin la Franja. El títol *Estudis Romànics* serà reprès, a partir del 1947, per a encapçalar la revista dirigida per Ramon Aramon i Serra. El *Butlletí de Dialectologia Catalana*, del qual surten vint-i-quatre volums fins al 1937, aparegut en plena guerra, conté no solament estudis generals que concerneixen la llengua de la Franja en general, sinó treballs específics: «Del català de Fraga», de Pere Barnils (vol. IV, 1916); «La frontera del català occidental», d'Antoni Griera (vol. VI, 1918; vol. VII, 1919); «Dialectes catalans», de Pere Barnils (vol. VIII, 1919); «Vocabulari de Penarroja», de M. Pallarès (vol. IX, 1921). També tenen interès per la proximitat del territori analitzat els «Materials per a l'estudi dels parlars aragonesos. Vocabulari», de Josep M. de Casacuberta i Joan Coromines (vol. XXIV, 1936). Dins l'*Atlas lingüístic de Catalunya*, de mossèn Griera, els quatre primers volums del qual són publicats per l'Institut, hi ha una desena de poblacions de la Franja.

És cert que no tots aquests treballs tenen el mateix valor científic: per exemple, les deficiències en l'obra de Griera són conegudes. En el seu conjunt revelen, però, que la Secció Filològica de l'Institut s'interessà de seguida per la realitat lingüística de la Franja.

I no solament el flux ve d'orient cap a occident, sinó que també hi ha col·laboracions en sentit invers: per exemple, cal mencionar que, entre els primers col·laboradors locals que aportaven materials per al gran diccionari històric i dialectal que l'IEC començà a preparar sota la direcció de Pompeu Fabra i quedà interromput amb la guerra del 1936-1939, hi havia Santiago Vidiella, de Calaceit. D'aquest diccionari, no n'han sortit més que unes primeres proves d'impremta, però té la importància d'haver estat utilitzat en la confecció del *Diccionari general de la llengua catalana* de Pompeu Fabra.

Les relacions personals entre membres de l'Institut i la Franja han continuat després de la guerra, bé que el resultat de llurs recerques no hagi estat publicat sempre per la nostra institució: els noms de Joan Coromines, de Manuel Sanchis Guarner, de Joan Veny i de Joaquim Rafel, tots quatre membres de la Secció Filològica, són prou representatius. Però també la Secció Filològica ha publicat treballs lingüístics que concerneixen els parlars de la Franja, apareguts dins la revista *Estudis Romànics*: «Le subjonctif en -o- du catalan occidental», de Jacques Allières (ER, vol. XII, 1963-1968), i sobretot «El parlar de la Codonyera», la sòlida i important contribució del professor Artur Quintana (ER, vol. XVII, 1976-1980).

Darrerament, iniciada la «Biblioteca de Dialectologia i Sociolingüística», hi han aparegut treballs sobre la llengua de la Franja. Ramon Sistac, professor de la Universitat de Lleida, que participa en les presents Jornades, hi ha publicat un estudi molt seriós i extens sobre *El ribagorçà a l'Alta Llitera: Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*, amb una abundant bibliografia (vol. III, 1993). En un terreny més

marginal, Lluís Gimeno Betí, en el seu *Atles lingüístic de la diòcesi de Tortosa* (vol. IV, 1997), dóna dades sobre Torredarques, Pena-roja i Beseit; el fet que l'any 1957 Calaceit i la seva zona foren segregats d'aquella diòcesi i annexats a la de Saragossa fa que no hi siguin inclosos.

La creació de l'Oficina d'Onomàstica de l'Institut, subsegüent a l'aprovació dels Estatuts del 1988, ha permès una tasca molt positiva en el terreny dels noms de lloc. Ja des de la promulgació del Reial decret del 1976, l'Institut havia rebut consultes i emès informes a petició de diverses entitats municipals de la Franja: em permeto de citar en especial el de Cretes. En l'època en què jo m'ocupava de l'Oficina d'Onomàstica –actualment dirigida per Josep Moran–, vaig col·laborar amb Joaquim Monclús en la preparació d'un estudi, ampli i molt documentat, sobre els noms de lloc de la dreta de l'Ebre: Monclús, de Calaceit, va fer un magnífic treball que va donar lloc a una proposta a la Secció Filològica, que aquesta va aprovar. De més a més, el 15 de desembre de 1995, la Secció va aprovar la llista de municipis de la Franja, com ja ha estat dit més amunt.

La Secció Filològica s'ha fet càrrec, així mateix, dels treballs de l'*Atles lingüístic del domini català*, sota la direcció de Joan Veny, que estan molt avançats. L'*Atles* comprèn dinou poblacions de la Franja, des d'Aiguaviva de Bergantes a Cerler (al municipi de Benasc), i des d'Eressué (al municipi de Saünc). Finalment, convé mencionar que a *Llengua & Literatura*, número 8 (1997), que acaba de sortir, hi ha un comentari crític de Ramon Sistac: «Estudis sociolingüístics sobre la Franja de Ponent» (p. 558-565).

Totes aquestes activitats són testimoniatges que, des d'aquell llunyà 1907 que va veure néixer les relacions entre l'Institut d'Estudis Catalans i les comarques de la Franja, precisament a Calaceit, l'interès de la nostra institució per aquestes terres no ha decaïgut ans al contrari. Les Jornades que avui i demà tindran lloc a Calaceit i a Fraga, sens dubte, les intensificaran.

JORDI CARBONELL